

УДК 347.4(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.14>

БАНКІВСЬКІ ДОГОВОРИ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

Кривенко Ю.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID: 0000-0001-7506-0786 uwk1970@gmail.com

Кривенко Ю.В. Банківські договори в системі цивільно-правових договорів.

У статті на основі чинного законодавства та існуючих у юридичній літературі точок зору зроблена спроба визначення місця банківських договорів в системі цивільно-правових договорів.

Зазначено, що показником актуальності та невисокої розробленості даної теми дослідження є те, що, незважаючи на наявність досить широкого кола досліджень з окремих видів зобов'язань та договорів, питання визначення місця банківських договорів в системі цивільно-правових договорів залишаються недостатньо розробленими.

Аргументовано, що система цивільних договорів містить особливу групу договорів, вчинення яких становить безпосередньо предмет діяльності банків (кредитування, залучення вкладів, розрахункові операції і т. п.). Особливість цих договорів полягає в тому, що завжди одним з учасників правочину виступає банк, а предметом правових дій, як правило, є грошові кошти. Що банківські договори мають цивільно-правову природу, оскільки внаслідок застосування адміністративно-правових норм хоч і виникають публічно-правові відносини, такі правовідносини існують паралельно із приватноправовими та не перетинаються з ними..

Наголошено на тому, що банківські договори мають цивільно-правову природу, оскільки внаслідок застосування адміністративно-правових норм хоч і виникають публічно-правові відносини, такі правовідносини існують паралельно із приватноправовими та не перетинаються з ними..

Визначені ознаки які ознаки характеризують банківські договори як приватно-правову категорію, що займає досить важливе місце в системі цивільно-правових договорів.

Розглянуто питання, яке впродовж тривалого часу є предметом дискусій та пов'язане з класифікацією банківських договорів, як зобов'язань з надання послуг.

Проаналізована правова природа банківських договорів, на основі чого зроблено висновок про те, що незалежно від ступеня та характеру державного втручання у діяльність банків, банківські договори були і залишаються інститутом цивільного права, оскільки завжди призводять до виникнення майнових правовідносин, заснованих на засадах юридичної рівності його учасників.

Ключові слова: система договорів, банківські договори, зобов'язання з надання послуг, банк.

Kryvenko Yu.V. Banking contracts in the system of civil law contracts.

The article attempts to determine the place of bank contracts in the system of civil law contracts on the basis of the current legislation and the points of view existing in the legal literature. It is noted that an indicator of the relevance and low development of this research topic is that, despite the presence of a fairly wide range of research on certain types of obligations and contracts, the issue of determining the place of banking contracts in the system of civil law contracts remains insufficiently developed. It is argued that the system of civil contracts contains a special group of contracts, the execution of which is directly the subject of banks' activities (lending, attraction of deposits, settlement operations, etc.). The peculiarity of these contracts is that the bank is always one of the participants in the transaction, and the subject of legal actions, as a rule, is money. Banking contracts have a civil-law nature, since as a result of the application of administrative-legal norms, although public-law relations arise, such legal relations exist in parallel with private-law ones and do not intersect with them.

It is emphasized that banking contracts have a civil-law nature, since as a result of the application of administrative-legal norms, although public-law relations arise, such legal relations exist in parallel with private-law ones and do not intersect with them.

The signs that characterize bank contracts as a private-law category, which occupies a rather important place in the system of civil-law contracts, are determined.

The issue, which has been the subject of discussions for a long time and is related to the classification of banking contracts as service obligations, is considered.

The legal nature of banking contracts was analyzed, based on which it was concluded that regardless of the degree and nature of state intervention in the activities of banks, banking contracts were and remain an institution of civil law, as they always lead to the emergence of property relations based on the principles of legal equality of its participants.

Key words: contract system, bank contracts, service obligations, bank.

Постановка проблеми. З розвитком ринкових відносин в умовах глобалізації економічних зв'язків безумовно виявляються закономірності економічного розвитку різних країн, що має знайти відображення у цивільному законодавстві. Останнє вимагає перегляду відповідних правових механізмів з урахуванням досвіду правозастосування і тлумачення судами цивільних норм.[1] Діяльність банківських установ неможливо уявити без договорів.

З метою визначення правової кваліфікації банківських договорів, встановлення допустимості їх поширення на конкретні договірні зобов'язання виникає необхідність встановлення ролі і місця банківських договорів в системі цивільно-правових договорів. Від того, до якого типу і виду договорів відносяться банківські договори, залежить можливість застосування до регулювання відповідних відносин, пов'язаних з ними, загальних положень про певний тип договору, аналогії закону тощо.

Під системою, як відомо, розуміється відносно самостійне цілісне утворення, що має стійке поєднання характеристик, що визначають характер взаємовідносин з навколишнім середовищем. [2] Система включає в себе сукупність елементів - підсистем, які взаємодоповнюють одна одну по функціональним і структурним можливостям. У той час як сукупність договірних моделей виступає підсистемою права, різновиди даних моделей можна розглядати як взаємодіючі підсистеми цієї сукупності. Завдяки наявності системних якостей, сукупність договірних моделей отримує здатність забезпечувати стабільність договірних відносин, класифікувати, пропонувати, конструювати нові договірні форми, закріплювати оптимальний правовий режим договірних моделей.

Формування системи банківських договорів (як системи певної групи правовідносин) сприяє вирішенню таких завдань.

По-перше, системний підхід пов'язаний з створенням ефективного законодавства в банківській сфері. Ефективність регламентації залежить від того, наскільки вірно виявлені ознаки правовідносин, що зумовлюють певне регулювання, і наскільки адекватно вони відображені в правових нормах. При цьому кожна системоутворююча ознака об'єднує договори, до яких в силу наявності у них загальної ознаки застосовується уніфіковане регулювання.

По-друге, законодавство, яке базується на основі науково обґрунтованої правової системи, має адекватно застосовуватися на практиці. Іншими словами, побудова системи договорів передбачає вирішення правозастосовного завдання. Норми права слід застосовувати саме до тих правовідносин, для регулювання яких вони призначені. З цього випливає, що правові уявлення щодо системи банківських договорів повинні відповідати тій системі, яка врегульована в законі. Необхідно, щоб критерії правозастосовної кваліфікації правовідносин відповідали системним ознакам, які прийняті за основу законодавцем. У зв'язку з цим одне з головних завдань правозастосування полягає в тому, щоб встановити, які правовідносини на думку законодавця повинні регламентуватися певними нормами, і виробити зручний для банківської практики критерій виділення цих правовідносин в самостійний вид.

Стан дослідження даної теми. Правові аспекти розвитку конструкцій банківських договорів практично випали з поля зору вітчизняної правової науки. Ми пов'язуємо це не тільки зі складністю конструкцій банківських договорів, але і з відносною їх відокремленістю навіть в системі зобов'язального права. Значна специфіка даної проблематики обумовлена і присутністю в ній цілого ряду норм і інститутів фінансового, податкового та бухгалтерського характеру. Значна увага приділяється загальній характеристиці та специфіці окремих видів банківських договорів, ці питання досліджували в наукових працях вітчизняні вчені: А.Ю. Бабаскін [3], І.А. Безклубий, С.М. Лепеха [4], М.А. Біда [5], В.В. Спіжов [6] та ін. Разом з тим, незважаючи на досить широку ступінь вивченості аналізованого

питання, щодо визначення місця банківських договорів в системі цивільно-правових договорів все ще залишаються дискусійними в сучасній юридичній науці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що визначення місця банківських договорів в системі цивільно-правових договорів потребує детального аналізу та законодавчого регулювання.

Мета дослідження визначити систему банківських договорів з урахуванням рекодифікації цивільного законодавства.

Для вирішення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- встановити ознаки, на основі яких побудована система банківських договорів в цивільному праві;
- проаналізувати системні ознаки для визначення істотних рис які відображають специфіку банківських договорів, які потребують правового закріплення, і, відповідно, визначити можливості для подальшого вдосконалення законодавства щодо договорів в банківській сфері;

- сформулювати кваліфікуючі ознаки, практичне використання яких дозволить безпомилково кваліфікувати договірні зобов'язання в банківській сфері і, отже, застосовувати до кожного зобов'язання саме ті правові норми, які призначені для його регулювання. Іншими словами, необхідно побудувати науково обґрунтовану систему банківських договорів і забезпечити її адекватне застосування на практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж перейти до дослідження ролі і місця банківських договорів в системі цивільно-правових договорів необхідно визначити, що являє собою система договорів та її істотні ознаки. Слід зазначити, що розуміння категорії «система», може розглядатися як певний комплекс елементів, що знаходяться у взаємодії. Система цивільних договорів формується за допомогою критеріїв систематизації мети, економічних і соціальних функцій, особливостей суб'єктного складу тощо.

В.В. Луць зазначав, що систему цивільно-правових договорів слід розглядати як єдину систему зі складними взаємозв'язками її елементів, для якої характерно внутрішня єдність, диференціація договорних відносин, що зумовлена особливостями майнових відносин, опосередкованих договорами. [7].

Питання щодо галузевої приналежності банківських операцій і співвідношенні в регулюванні норм цивільного, адміністративного та фінансового права є неоднозначним. Існують прихильники цивільно-правової концепції, але є також прихильники визнання банківських операцій комплексними інститутами і навіть публічно-правовими. На наш погляд, банківські договори мають цивільно-правову природу, оскільки в результаті застосування адміністративно-правових норм хоч і виникають публічно-правові відносини, такі правовідносини існують паралельно з приватноправовими і не перетинаються з ними. Фінансове право регулює відносини, які за своєю природою є відносинами розподільними і адміністративними, регулює організацію та функціонування державної і муніципальної фінансової системи: формування і витрачання бюджету і позабюджетних фондів і інші питання з цього ряду. Банківська система взаємодіє з цими системами, але є самостійною і функціонує за своїми власними закономірностями, в свою чергу обумовленим закономірностями грошово-кредитної системи. Фінансова діяльність кредитної організації будується на основі грошово-кредитних відносин і тієї незалежності, якою вона володіє як юридична особа. [8].

Тому незалежно від ступеня і характеру державного втручання в діяльність кредитних організацій, банківські операції були і залишаються інститутом цивільного права, так як завжди призводять до виникнення майнових правовідносин, заснованих на засадах юридичної рівності його учасників. Діяльність же кредитних організацій в цілому регулюється нормами різних галузей права - головним чином, цивільного та адміністративного.

Система цивільних договорів містить особливу групу договорів, вчинення яких становить безпосередньо предмет діяльності банків (кредитування, залучення вкладів, розрахункові операції і т. п.). Особливість цих договорів полягає в тому, що завжди одним з учасників правочину виступає банк, а предметом правових дій, як правило, є грошові кошти.

Формальною юридичною підставою для віднесення банківських договорів до системи цивільно-правових договорів є норми глав 71,72,73, Цивільного кодексу України, які визначають такі види банківських договорів як кредитний договір, договір банківського рахунку; договір банківського вкладу; факторинг. [9]

При цьому закріплене правило, яке є досить принциповим: «банк може використовувати наявні на рахунку кошти, гарантуючи право клієнта безперешкодно розпоряджатися своїми грошима».

Варто відзначити той факт, що безпосередньо в ЦК України відсутня дефініція «банківські договори», вітчизняний законодавець в главі 71 наводить наступний перелік договорів, а саме: Позика. Кредит. Банківський вклад та гл. 72. Банківський рахунок та гл. 73. «Факторинг» [10].

Все це призводить до появи певних дискусій щодо необхідності визначення поняття банківських договорів та їх систематизації.

У відносини які виникають на підставі банківських договорів сторонами є юридично і економічно нерівні партнери. У зв'язку з цим виникає необхідність запровадження додаткових гарантій слабшого учасника договору. Допускаючи комерційні банки до роботи з вкладами населення, перевіряючи звітність, ліцензуючи і контролюючи їх діяльність Національний Банк повинен і сам виступати гарантом забезпечення повернення вкладів, оскільки перевіряти на такому професійному рівні фінансовий стан банку самим вкладникам не під силу.

Інститути банківського рахунку і вкладу є комплексними за своєю природою і об'єднують в собі публічно-правові та приватно-правові елементи. Публічно-правовий елемент має більше відношення до питання виникнення банківського договору, а цивільно-правовий елемент - до питання його реалізації. Публічно-правовій ініціативі повинна відповідати і публічно-правова гарантія, оскільки держава обмежує можливості застосування інших форм і способів розрахунків, зобов'язуючи розміщувати грошові кошти на банківських рахунках. [11]

Банківський договір (договір за участю банку) є різновидом договору, класифікаційними ознакою якого є суб'єктний склад і сфера застосування.

Правова природа окремих банківських договорів є спорідненою з класичними цивільними договорами, можна з упевненістю говорити про самостійний характер відповідної групи договорів, оскільки їм притаманний ряд таких ознак:

а) з банківського договору одна сторона (банк) зобов'язується за дорученням другої сторони (клієнта) надати банківські послуги, а покупець зобов'язується оплатити ці послуги, якщо інше не передбачено договором;

б) банківські договори, спрямовані на реалізацію певного правового результату при наданні фінансових послуг;

в) законодавчою системою і банківською практикою введений інструментарій, який набуває самостійний юридичний характер в системі цивільних договорів.

Зазначені основні ознаки характеризують банківські договори як приватноправову категорію, яка займає досить важливе місце в системі цивільно-правових договорів. Згідно перерахованих вище ознак банківські договори підпадають в групу зобов'язань з надання послуг. Так, операції банку з відкриття та ведення банківських рахунків, внесення грошей на депозит, видача грошових коштів, виплата відсотків за вкладами, які здійснюються в рамках зобов'язального правовідносини по банківським договорами, мають всі ознаки, необхідними для визнання їх послугами [12]. Надзвичайно широкий спектр відплатних послуг, які може отримати клієнт від банку формується навколо грошових коштів, валютних цінностей, цінних паперів та їх похідних. Предметом правових дій, що здійснюються при наданні банківських послуг, є відносини з приводу: вкладів, кредитів, платежів, розрахунків, зберігання, управління тощо. Тим самим, за допомогою банківських послуг фізична або юридична особа реалізує свої задуми, які також можуть мати на меті досягнення певного майнового результату, але вже за межами відносин з банком. Також, слід зауважити, що до теперішнього часу залишається дискусійним питання, пов'язане з класифікацією банківських договорів, як зобов'язань з надання послуг.

Висновок. Отже, при визначенні місця банківських договорів в системі цивільно-правових договорів, слід враховувати особливий статус банку і специфіку його професійної діяльності.

Слід констатувати, що система банківських договорів не обмежується договорами, передбаченими нормами ЦК України. Сфера банківських послуг і принцип свободи договору зумовлюють можливість формування і застосування досить широкого спектра цивільних договорів. В якості основних ознак банківських договорів виділено наявність великої кількості окремих банківських операцій; спеціальний правовий режим банківських договорів, який відображає специфіку банківської діяльності; особливі вимоги, що пред'являються до кредитним організаціям, як учасників банківських договорів. Тобто, незалежно від ступеня і характеру державного втручання в діяльність банків, банківські договори були і залишаються інститутом цивільного права, так як завжди призводять до виникнення майнових правовідносин, заснованих на засадах юридичної рівності його учасників. Звісно ж, що в силу особливої природи банківських правовідносин в системі цивільно-правових

договорів банківські договори слід відносити до договорів з надання послуг. Запропонована класифікація банківських договорів дозволяє найбільш повно відобразити перелік послуг, що надаються банками в рамках різноманітних цивільно-правових зобов'язальних відносин.

Список використаних джерел:

1. Спасибо-Фатеева І.В. З приводу концепції щодо модернізації Цивільного кодексу України (рекодифікації) Блог. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/157375-z-privodu-kontseptsiyi-schodo-modernizatsiyi-tsivilnogo-kodeksu-ukrayini-rekodifikatsiyi> (дата звернення: 26.09.2022).
2. Гриняк А.Б. Теоретичні засади правового регулювання підрядних зобов'язань у цивільному праві України: монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. 374 с.
3. Бабаскін А.Ю. Істотні умови кредитного договору за цивільним законодавством України. Правова держава. 2017. № 28. С. 85–90.
4. Лепех С.М. Кредитний договір: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львів, 2003. 204 с.
5. Біда М.А. Договір банківського вкладу (депозиту) за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 17 с.
6. Спіжов В.В. Зміст та поняття депозитного ресурсу комерційного банку. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2007. № 37. С. 331–338.
7. Луць В.В. Поняття, значення та функції договору в цивільному праві. Цивільне право України: підручник у 2-х книгах. Кн.1 /за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Київ, Юрінком Інтер. 2004. 689 с.
8. Волощук М.Г. Фінансове право: навчальний посібник. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. 244 с.
9. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, NN 40-44, ст. 356.
10. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, NN 40-44, ст. 356.
11. Загальна теорія права: підручник за заг. ред.М.І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015. 392 с.; Безклубий І.А. Банківські правочини: монографія. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре».2007. 456 с.
12. Шпильовий В.А. Підходи до класифікації банківських послуг. Економіка та держава. 2016. № 1. С. 27–30.